

GÖKTÜRK ANITLARININ ALTAYİSTİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tuncer GÜLENSOY

Türk dilinin, şimdilik, en eski yazılı belgeleri olarak kabul ettiğimiz Orhun Abideleri (Göktürk Anıtları)'nin kelime hazinesi çok sınırlı ve bir kısmının da okunuşu ve manası hâlâ münakaşa konusu olduğu için, Altayistik açıdan değerlendirilmesi oldukça dar bir alanda yapılabilmektedir.

Abidelerde şekillenen ve edebî bir özellik kazanan Orhun Türkçesi, bütün türkologların da hemfikir olduğu gibi, uzun bir gelişme devresi geçirmiş, gereklerde ve gerekse isim ve fiil köklerinde tespit edildiği üzere tam bir mükemmelliğe ulaşmıştır.

VIII. yüzyılda yazıldığı kesin olan ve büyük bir imparatorluk sınırları içerisinde, mutlaka, diplomatik dil olarak da konuşulduğu anlaşılan Orhun Türkçesinin kelime hazinesi, acaba elimizdeki kadar mıydı? Bu sorunun cevabının evet olması mümkün değildir. Çünkü, çok kısa bir süre sonra başlayan Uygur edebî dilinin (n) ve (y) lehçeleriyle verilmiş sayısız edebî ve dinî eserin sözlük hazinesi, eski Türkçenin zenginliğini ispatlamaktadır. Bu zenginlik, belki, Uygur döneminde Türkçe yazı ve konuşma diline Tibetçe, Çince, Hintçe, Sanskritçe, Soğutça, Moğolca gibi dillerden alınan ödünç kelimeleri ile Buddhizm ve Brahmanizm'den alınan dinî ıstılahların fazlalığından meydana gelmektedir. Fakat, mukayeseli bir dil araştırması neticesinde, eski Türkçenin bu iki devresinde, kelime hazinesinde çok açık şekilde fark görülmektedir. Bunu yalnız fiil köklerine göre mukayese edecek olursak, durum şöyledir:

Orhun Türkçesi

âç-
ag-
agit-
agri-
al-
alk-
alkın-

Uygur Türkçesi

ab- "ak-, fişkir-", açıl-, açıl-, açın-, açıt-, adalan-, ada-,
adar-, adın- "adını değiştir-; şaş-", adırıl-, adırt-, adgan-
"bağlan-", agdın- "kalk-", agıla- agna-/ agına-, agrın-,
agırla- (t-), agla- agrıgla-, agsan-, agtın-, agu-, aguk-,
agzan-, akırla-, akış-; akıt-, akla-, ak-, aktar-, aktarıl-,
aktın-, aktur-, alangadtur-, alangur-, alakır-, alakı-
rış-, algın-, ahl-, ahın-, ahş-, al-pırkan-, alpırka-, alsık-,

altız-
 ançula-
 ar-
 arıl-
 artat-
 artur-
 aş-
 abıt-
 aya-
 bar-
 bas-
 basık-
 başad-
 başla-
 * / bat- /
 bediz-(et-)
 ber-
 bıç-
 bil-(me-)
 bin-
 bir-(me-)
 biti-(t-)
 bol-(ma-)
 boşgur-
 bul-
 * / buy(u)r- /
 buz-
 ebir-
 elsire-(t-)
 emget / me- /
 er- "olmak"
 ertın-
 ertür- "yaptır-"
 * /ert- "yapmak" /
 eşid- (me-)
 et-
 ıçgın-
 ıd-(ma-)
 it-
 içger-
 içik-
 igid- / igit-
 ille-
 ilsiret-
 ilt-
 in-
 ir- "olmak", krş. er-
 irtür- "eriştirmek"

amır-, amırtgur-, amra-, amurt-, anga-, angıt-, ang-
 la-, ankut-, anut-, arbala-, arıt-, arkur-, asıl-, asın-,
 asır-, asla-, asur-, aşa-, aşla-, ata-, atan-, atız-, atkal-,
 atkan-, atla-, atlan-, avır-, avla-, aya-, aya-, ayat-,
 ayıgla-, ayın-, ayıt-, ayman-, azgur-, azıt-, azlan-, az-

baça-, bad-, bagla-, balingla-, ba-, barıl-, barca-, bart-,
 basıt-, bastık-, batıl-, batır-, bay-, bedize-, bedize-
 (n- / -t-, -d-), bedü- (r- / -t-), beget-, begle- (n- / -t-),
 bekür-, belgür- (t-), belingle-, bergek-, berkir-, bertel-,
 bertin-, bert-, betü-, beze-, bez-, birt-, bış-, bışur-, bile-,
 bilgür-, bilil-, bilin-, bilsik-, biltiz-, biltür-, birger-,
 birik-, birtür-, bodu- (l-), bog- (uş-), bosan- (tur-), bo-
 şun-, böğülen-, böksil-, bört- (ül- / ür-), budul-, bükük-
 lan-, bulga-(n- / -ş-), bultur-, bultuk-, bulul-, bulun-,
 buta-, butarla-, butuk-, butul-, buyanla- buz-(ul-),
 bük- (ül- / ür-), bürt- (üş-), büşer-, bütükür-, büt- (ür-).

çagur-, çak-, çal- (sık- / -tur-), çamla-, çasur-, çavık-,
 çımkı-, çınbar-, çıngar-, çınık-, çızdur-, çilte-, çoğlan-,
 çokra-(t-), çokurda-, çol-, çomın-, çom- (ur-), çök- (le-
 / it- / üt-), çambur-.

eder-, edik-, egdilet-, egid-, egir- (t-), engir-, eg-(ril-).
 egsü-, ekirt-, eksid-, eksü-(t-), elge-, elit-, el-, e- "em-
 mek", emsi-, emgen- (t-), emit-, emiz-, emter-, ergür-,
 ergüs-, ergüz-, erin-, erksin- (tür-), ermegür-, erpel-,
 ersi-, ert-, ertür- (t-), esirge-, eski (r-), este-, etik-, etil-,
 etin- "süslemek", etiz-, etle-, et-, evir-, evür- evril-,
 evriş-, eynen-, ezükle-.

ıçan-, ıçgın-, ıd (ıl- / it-), ıgla-(ş-), iman-, inçıkla-, ıkur-,
 ırgal-, ırkal-, ırkla-, ırla-, ırle-, ısır-, ısıt-, isid-, itala-,
 itar-, iy-, içker-, içür-, ider-, idil-, idi-, igdilen-, igdüle-,
 igid-, igitil-, igle-, ildiş-, ilen-, ilge-, ilgür-, ilin-, ilit-,
 ilt-, iltiş-, imer-, imren-, inçsiret-, ingle-, intür-, ilgür-,
 irin-, irkle-, ir-, irpekle-(ş-), irt-, isi- (n-), isirge- (n-),
 iste-(t-), işid- (il-işle-, iter-, itdür-, it- (il- / in- / iz- /
 lin-), iv-, iy-, izde- (t-).

/ ir- "erişmek"/
 it-
 itin-
 kagan+ la-
 kagan+ sıra-(t-)
 kal-(ma-)
 kamşat- "sarsılmak"
 * / kamşa- "sarsınmak"/
 kazgan-(ma-)
 keç-
 * / ked- (kedimlig)/
 kel-(ür-)
 * / kergek-/
 kıl-(ma-)
 kılç+ la-
 kılın-(ma-)
 * / kılgağla-/
 kış- "kılmak"
 kışla-
 kigür-
 kikşür- "kışkırtmak"
 * / kikşü-/
 kir-
 kon-(tur-)
 * / kor(ı)-/
 kot-
 kör-(me-)
 kötür-
 kubrat-
 * / kubra-/
 kul+ ad-
 küñ+ ed-
 * / küre- (küregü "itaatsiz olma")/
 küzed-
 * / küze-/
 okı
 olur-(ma-)
 olurt-
 saqm
 sanç-
 sebin-
 * / seb-/
 sı-(ma-)
 * / sıg(ı)-(sıgt "feryat, figan")/
 sıgta
 sök-(ür-)

kagansıra-, kal-(ma-), kamşat- "sarsılmak", / *kamşa- /, kazgan-, keç-, / - *ked- /, kel-(ür-), kergek- kıl-, kılçla- kılın-, kılgağla-, kış- "kılmak", kışla-, kigür-, kikşür- (kışkırt-), kır-, kon-(tur-), / *kor(ı)- /, kot-, kör-, kötür-, kubrat-, kulad-, küñed-, / *küre (küregü = itaatsiz olan) /, küze-(d-), keçür-, kedgür-, kedi-, kei, kekne-, kekre-, kekşür-, kelinle-, kelir-, keltür-, kemiş -(il-), kenen-, kengeş-, kergekle-, kerge-, kerget-, keril-, ker-, kerkün-, kesil-, kesiş-, kes-, ketil-, ketkir-, ket-, kevil-, kez-, kibere-, kiç-, kiçür-, kider-, kidiş-, kingeş-, kingeşin-, kingren-, kingürt-, kinle-, kinlen-, kinte-, kırıkse-, kirlen-, kir-, kirtgün-, kirtgür-, kirtkün-, kişe-, kişilen-, kiter-, kitiş-, kit-, kizle-, köçe-, köç- köde, köget-, köked-, kökre-, kölit-, kölü-, köm-, kömül-, köngle-, köngülker-, költül-, könik-, körgür-, körküt-, körkle-, körokse-, körül-, körünçle-, körün-, körüş-, köse-, kösün-, köşit-, köti-, kötlür-, köy-, köydür-, köyir-, köze-, közet-, közkiş-, közün-, küced-, küçe-, küçen-, küçet-, küçlendür-, küçsire-, küde-, küd-, kügettür-, kügül-, küle-, külçir-, kültür-, külün-, külüş-, kü-, küngzed-, küñile-, künte-, küret-, kürle-, küsed-, küse-, küt-, küven-, küydür-, küy-, küyür-, küzed-, küzet-.

lala- "ufala-, ez-"
 mangala-, mangra-, mayaka-, mengile-, (t-), mengle-, mengset-, mengzet-, min-, möngre-, muimal-, mungad-, mungadtur-, mun-, muntur-, müne-, müngre-, mün-, münük-.

nomla-(l- / tıl-).

odgur-, odun-, ogat-, ogra-, ogsa-, ogşa-, ogura-, ogurla-, ohı-, ohşa-, okı-, (t- / ş-), oklat-, okşa-, olgur-(t-), oltur-, olur-, ongalt-, ongar-, ongul-, on-, ornan-, os- / oz- os kur- / ozkur-, osul-, osuş-, oşgançula-, ota-, ota-, oy-, oyna-, ozala-, ozgur-, oz-.

öbkelen-, öç-, öçeş-, öçül-, öçü-, öçür-, ödle- / ötle-, öd-, ödrül-, ödür-, ögir-, ögirtir-, ögit-, öglendür-, öglen-, ög-, ögren-, ögretin-, ögret-, ögsire-, ögün- / ökün- ögür-(t-), ögüt-, ökleş-, ökli-, ökü-, ökün-, ölü-, ölürt-, ömgekle- öne-, öndür-, önged-, (dür-), ön-, öntür-, öpel-, öpiş-, öpögse-, öpün-, ördün-, örit-, örled-, örle-, örlet-, örletiş-,

söz+le-ş-

* söz+le- /

sü+le-

* / sünüg+le- /

sünüş-

sür-

opla-

oz-

ö-

ög-(tür-)

ögir-

ökün-

öl-(ür-)

ör-

* / öt- (ötüg "rica") /

tağık

* / tap- /

tapla-(ma-)

taş+ık

teg-(me-)

telin-(me-)

* / tel- /

* / tel-in- /

tez-

ti-

tid-

tik-

tiñla-

tir-(il-)

tirgür-

to-(d-)

toğ-

tokı-(t-)

tolgatma-

* / tolga-t- /

toñıt-

tor-

törü- ~ törü-

* / tuğ- (tuğsık "güneş doğma, doğuş, doğu") /

ör-, örte-, örten-, ört-, örtül-, örtün-, örtür-, ös-, ösür-,
öteğle-, öte-, ötgür-, ötle-, ötün-, ökvele-(n-), ökvile-,
özele-, özelen-, özirken-patıl-, piş-, pişrun-, pişur-, puşan-, puş-, puşrul-, puşur
kan-, pükün-, pükür-, püs-, püt-, pütür-saçal- / saçıl-, saç-, sad- / sat-, sagın-, saglan-, saglantur-,
sag-, sai-, sakan-, sakın-, sakla-, sakuş-, saldur-, salın-,
salıntur-, sal-, saltur-, sa-, sana-, sanç- (ıl- / iş- / it-), san-,
sapala-, sapla-, sap-, sargar-, sarsı-, sars-, sası-, sasıt-,
şaşur-, satga-, sat-, savıkla-, savlaş-, sayka-, say-,
sebin-, seçil-, seç-, sef / sev-, semegle-, sep-, sergür-,
serid-, seril-, serin-, serkür-, ser-, seş-, sevinçlen-, sevin-,
sevintür-, sevit-, sev-, sığın-, sig-, sigta-, sigur-, sıka-,
sıkan-, sıkda-, sıkıl-, sıkın-, sık-, sıkta-, sıkur-, sıl-,
sr-, sımtal-, sına-, sınaş-, sınıla-, sın-, sırtıl-, sısgur-, sıslat-
sıt-, sızgur-, sızil-, sızla-, sız-, sid-, sigire-, sigirt-, sili-,
silk-, sikri-, şilktür-, simle-, simri-, singile-, şingir-,
sing-, sipir-, şiş-, sivin-, siv-, sivsin-, sizin- sogıd-, sogı-,
sogur-, soguş-, soklan-, soklun-, sok-, sokun-, sokuş-
sola-, solat-, sor-, soyurka-, sögül-, söglün-, söğüş-,
söklün-, sök-, sökü-, sökür-, söngüş-, söntür-, sözle-
(ş-), sud-, sugul-, sun-, suklan-, suk-, sur-, sus-, sut-,
suva-, suvsa-, suvsuş-, suyurka-, südür-, süklün-, süle-,
süngüş-, sün-, sürdüştür-, sür-, sürt-, süs-, süz-(ül-).
şaş-(ıl-), şeşil-, şımta-, şış-, şış-tabın-, tabla-, tab-, tabra- (n-), tagsur-, tagunla-, tai-,
tak-, taksur-, tala-(ş-), tali-, tal-, talula-, tamgala-
tamış-, tamıt-, tamız-, tam-, tamtul-, tamtur-, tañçıkıla-,
tañçula-, tangıl-, tangız-, tangla-, tan-, tanukla-, tapın-
(dur-), tapış-, tapla-, tapşur-, tardıl-, tard-, tarı-, tarın-,
tarik-, tarkan-, tarkar-, tartıl-, tart-, tarı-, taşıl-, taşgar-
taşık-, taşıl-, taşır-, taşkar-, taş-, taştır-, tataglan-, tatıg-
sıra-, tat-, tavra-, tavrın-, tavrıt-, tayıt-, tay-, tebre-,
tebreş-, tebret-, tegil-, tegin-, teğiş-, teg-, tegrikle-,
teğşil-, teğşül-, teğşür-, teğşürüş-, teğürtür-, teğzindür-,
teğzin-, tekin-, tekler-, tek-, telin-, telmir-, te-, tengil-,
tenil-, ten-, tepit-, tep-, teril-, terkışlen-, terter-, tetrül-,
tetür-, tevir-, tevre-, tev-, tevril-, tez-, tıdın-, tıd-, tıka-,
tıkil-, tık-, tılangur-, tılta-, tıltan-, tıngla-, tın-, tınsıra-,
tıntur- tınturul-, tıtın-, tıt-, tekile-, tikileş-, tikiş-, tik-,
tile-(n- / t-), ti-, timen-, tire-, tirgüd-, tirgür-, tiril-,
tirle-, tir-, tişle-, tiş-, titin-, titir-, tit-, titre-(t-), titri-,
tiyiş-, tiz-, toda- / tofa-, todgur-, tod-, todur-, togrul-,
togur-, tohı-, toka- / tokı-, tokın-, tokış-, tokıt-(ıl-),
toku-, tola-, tolga- (n- / t-), tolkan-, tomıl-(t-), tomur-,
tona-, tongdar-/tongtar-, tongla-, tongtarıl-, tongtar-,
toruldur-, torul-, torultur-, tos-, toşgur-, "baskın yap-?",
toşkur- "doldur-", toş-, tota-, toz-, töklün-, tök- (ül- / ün-)

tut-(uz-)

*/ tüke-t-//

tüş-

*/ tüz-

tüzül-

u-(ma-)

udı-(ma-)

udşır-

*/ uluğ- "büyümek"//

ur-(tur-)

uruğsırat-

*/ yabrı- bozguna uğramak"//

yabrit-

*/ yada- "yürüme"// krş. yadağ

*/ yağu- "yakınlaşmak"//

yağut-

yan-

yañıl-

yar-at-ıl-

yaratur-

yarh-k+a-

yaş+a-

yat-

yañ

*/ yaz- (yazı "ova")//

yazın-

yazuk+la-

yit-(ür-)

yoğ+la-

yok+ad-

*/ yok-//

yori-(t-)

yuğur-

yuh-

yügür-

yükündür- "baş eğdirmek"

*/ yükün-//

yüzüt- "yüzdürmek"

*/ yüz-//

töle-, törçi-, törüt-, töşe-, trit-, tud-/ tut-, tug-, tugsaa-, tul-, tu-, tun-, turgur-, turkar-/ turkur-, tur-, turuş-, tutgur-, tut-, tutsuk-, tutul- (tur-), tutun-, tutuş-, tutuz-, tutyak-, tuy-, tuyun-, tuyuz-, tügne-, tüke-(t-), tük-, tükün-, tülte-, tültür-, tüner-, tüpper-, tüpker-, türçi-, tür-, türtün-, tüse-, tüsül-/ tüzül-, tüş-, tüşür-, tüşüt len-, tütüş-, tüz-, tüzük-, tüzül-, tvrat-

uç-, uçuzla-, udgur-, udi- (kla-), udrun- / utrun-, udun-(dur-), udus-/ uduz-, ugra-, ugutla-, uh-/ uk-, ulal-, ula-, ulgad-, ulı-, ulış-, ulugad-, ululad-, u-, umul-, umun-, una-, unıt-, ukıt-, uk- (tur-), ukun-, urla-, ur-, ursuk-, usa-/ uza-, usan-, us-uşa-, uşan-, ut-, utrun-, utsuk-, utuz-, utzuha-, uyak-, uyat-, uyırkan-, uyul-, uza-, uzan-, uzat-

üçür-, üdlen-, üglit-/ üklit-, üle-, üleş- (tür-), ülgüle-, ülügle-, ündür-, üngür-, ün-, ünte-, üntür-, ürkit-, ürk-, ürkür-, ürt- (ül-), ürül-, / *ür-/ , üsne-, üste-l(-), üsül-üzül-, üšet-, ütle-, ütüle-, üvet-, üzkel-, üzle-, üzlentür-, üzlün- üz- üzmele-, üzme-, üzül-

yabın-, yadal-, yadıı-, yadıın-, yad-, yafşur-, yaga-, yagıd-
yagıla-, yagıl-, yagıt-, yag-, yagu-, yaila-, yaikan-, ya-
kala-, yakdur-, yakçirt-, yakıl-, yak-, yala-, yalbar-
yalvar-, yalga-, yalina-, yahıla-, yalka-, yalkan-, yal-
kat-, yalk-, yaltra-, yalrı-, yalrıır-, yalrııt-, yalvar-,
yançış-, yanç-, yandur-, yangar-, yanggur-, yangıl-,
yankır-, yangkur-, yangkurt-, yangra-, yan-, yantur-,
yapın-, yapsın-, yapsur-/ yapşur-, yapşın-, yaral-, yara-
yan-, yaraş- (tur-/ ur-), yaratıl-, yaratım-, yaratış-,
yarat-, yarıl-, yarı-, yarlıgka- / yarlıka-, yarlıkan-,
yar-, yarman-, yarsı-, yaru-, yarut-, yas-, yası-//
yaşu-, yası-// yaşu-, yaşa-, yaşar-, yaşı-, yaşııt-, yaş-
yaşna-, yaşu-, yaşur-, yaşut-, yatıl-, yatla-, yat-,
yaval-, yavaltur-, yaviş-, yavrı-, yayıl-, yayıt-,
yayla-, yay-, yaykal-, yazın-, yaz-, yeged- / yi
ged-, yerçile-, yıdı-, yıdıla-, yıgıl-, yıgın-, yığ-, yığlaş-,
yıld-, yılın-, yiltıra-, yırtıl-, yırt-, yıtlın-, yivıl-, yiv-,
yıyıl-, yid-/ yit-, yiged-, yigid-, yigit-, yilbi-, yilin-, yil-
yiltır-, yilvile-, yimir-, yimiril-, yinçür-, yiringü-, yirin-,
yirintür-, yiri-, yir-, yirü-, yitil-, yitlin-, yit-, yittir-,
yitür-, yivet-, yivit-, yod-, yogad-/ yokad-, yogunat-,
yogur-, yokad-, yokatdur-, yokla-, yok-, yokurkan-, yo
la-, yolun-, yonga-, yon-, yora-, yori-, yorit-, yort-,
yögür-, yök-, yöleş-, yöleştür-, yöntüş-, yörgel-, yörgel-
(n-) yörl-, yudul-, yudun-, yugrul-, yuk-, yula-, yul-,
yumgakla-, yumşa-, yun- yuv-, yüd-, yügün-/ yükün-,
yügür-, yük-, yükle-, yüleş-, yüleşür-, yülüş-, yür-,
yürül-, yürü-, yütür-, yüzlen-

Görüldüğü üzere Orhun Türkçesindeki temel fiil sayısı 148'dir. Buna -ma- / -me'li 14; -et-'li 8; -tur-'lu 2; -ıl-'lı 1; -ür-'lü 4; -uz-'lu 1 fiili de eklersek, 178 fiil kökü ortaya çıkar.

Türkçe gibi zengin ve işlek bir dilin 200'e yakın fiil ile ifade edilemeyeceği bir gerçektir. Elde bulunan metinlerin az olması, kelime hazinesinin zenginliği aleyhinedir. Fakat, bir-iki yüzyıl içersinde Uygur yazmalarında kullanılan fiiller ile XI. yüzyılda yazılmış olan "Dîvânu Luğâti't-Türk" ve "Kutadğu Bilig"de kullanılan fiillerin zenginliği Orhun abidelerinin lehinedir. Çünkü, bu fiillerin 300 yıl içerisinde bu kadar farklılıkla ortaya çıkması imkânsızdır. Bu fiiller, mutlaka, Göktürk kağanlığı devrinde yaşayan Türkler tarafından da kullanılmış olmalıdır.

Konuya Altayistik açıdan yaklaşacak olursak, önümüzde iki mesele görülmektedir. Bunlardan birisi, Eski Türkçe ile Moğolcadaki ekler, diğeri de, sayıca az olsa bile isim ve fiillerdeki benzerliktir. Acaba bu benzerlikler bizi eski bir Altay birliğine mi götürecektir? Yoksa, bu kelimeler her iki dilden birbirine verilmiş ödünçlemeler midir? Konuya bu açıdan bakmadan önce, Altayca-Moğolca-Türkçe ses benzerliklerini hatırlamak gerekecektir. Bunun için de aşağıda verilen şemalara bir kere daha göz atmak yerinde olacaktır.

I) a. Kelime başı ünsüzleri:

<u>*ALTAYCA</u>	<u>MOĞOLCA</u>	<u>TÜRKÇE</u>
*m- _____	m- _____	b- (> m-)
*b- _____	b- _____	
*p- _____	h- (Orta Moğ), ∅ _____	∅
*d- _____	d- _____	y-
*c- _____	c- _____	
*y- _____	y-, ∅ _____	
*n- _____	n- _____	
*ń- _____	n- _____	
*t- _____	t- _____	t-
*ç- _____	ç- _____	ç-
*s- _____	s- _____	s-

*k-	_____	k-	<input type="text"/>	k-
*ğ-	_____	ğ-	<input type="text"/>	
*k-	_____	k-	<input type="text"/>	
*g-	_____	g-	<input type="text"/>	k-

b. Ünlüler arası ünsüzler:

*-d-	_____	-d-	_____	-d-
*-c-	_____	-c-	_____	-y-
*-y-	_____	-y-	_____	-y-
*-n-	_____	-n(i)-	_____	-n-
*-n-	_____	-n-	_____	-n-
*-l ₂ -	_____	-l-	_____	-ş-
*-l ₁ -	_____	-l-	_____	-l-
*-r ₂ -	_____	-r-	_____	-z-
*-r ₁ -	_____	-r-	_____	-r-
*-s-	_____	-s-	_____	-s-
*-t-	_____	-t-	_____	-t-

c. Ünsüz grupları:

*-l ₂ ç-	_____	-lç-	<input type="text"/>	-ş-
*-l ₂ c-	_____	-lc-	<input type="text"/>	
*-r ₂ l-	_____	-rl-	_____	-zl-

II. Ünlüler:

a. Kelime sonu ünlüleri:

*A.	-*a	-*ā	-*e	-*u	-*ū	-*ü	-*ı	-*i
M.	-a(>o)	-a(>o)	-e(>ö)	-u	-u	-ü	-i	-i
T.	-ı/∅	-a/∅	-i/∅	-ı ² /∅	-ı ² /∅	-i ² /∅		∅

b. Orta hece ünlüleri:

Altay dilinin ünlüleri, Moğolcada çok kere korundukları halde, bunların pek çoğu Köktürkçe'den başlayarak vurgusuz orta hecelerde kaybolmuşlardır. Bu bilhassa dar ünlülere ait bir kaidedir.

Aslı uzunluklar her iki dilde, orta devirlerinin sonuna kadar her yerde korunmuşlardır.

XXXX

Yukarıdaki şemalarda verilen ses değişmeleriyle ilgili örnekler şunlardır:

<u>Türkçe -Z</u>	<u>Moğolca -R</u>	<u>Türkçe -Ş</u>	<u>Moğolca -L</u>
ET. yaz / *yāz	niray "taze, yeni doğmuş"	yaş- "saklan-, gizlen-"	dali- "ört-, gizle"

Moğ. j- = Tü. y- : *jüge-* "taşı-, naklet-" = *yük* "hamule"

Moğ. n- = Tü. y- : *neme-* "ekle-, ilâve et-" = *yeme* "ve, dahi" / *yem-e*

Moğ. y- = Tü. y- : *yada-* "muktedir olma-" = *yadağ* "yaya"

Moğ. g- = Tü. k- : *gejige* "ense, arkaya sarkık uzun saç örgüsü" = *kecin, kidin* "geri, geride, arkada"

Moğ. ğ- = Tü. k- : *ğar* "kol, el" = *karı* "kol, dirsek, arşık"

Moğ. (Mongour) f- = Orta Moğ. h- = Kalmuk Moğ. Ø- = Tü. Ø-: *haral* "arabanın okları" = *aral* = (Kırg., Tat.) *arış*.

Moğolcada kelime sonundaki bütün tonsuz ünlüler Ön Türkçede kaybolmuştur. Bunun örneklerinden bazıları şunlardır:

Moğ. <i>şıka-</i> ∠ * <i>sıka-</i>	=	ET. <i>sık-</i>
<i>ere</i>	=	<i>er</i> "adam"
<i>kere-</i>	=	<i>kâz-</i>
<i>çike</i> ∠ * <i>tike</i>	=	<i>tik</i> "dik"

xxx

Eski Türkçeden Anadolu ağızlarına kadar uzanan bazı Türkçe kelimelerin Moğolcadaki şekilleri de aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

ET.	OT.	MOĞOLCA	EAT ve Osm.	Türkiye T.	And. Ağıl.
—	abaçı	∠ abugaçı	—	—	? abacı
açu	KB. açu DLT. açı, eçi	∠ açı	—	—	—
—	amraq	∠ amarağ √* amurağ	—	—	—
—	arçı	∠ arçı	—	—	—
—	KB. ayı	∠ aji, aja / Tung. aji	—	—	—
—	KB. aymaq	∠ aji-mağ	—	—	—
buluñ	buluñ	∠ buluñ √ *buñul / Kalm. bulñ.	—	—	—
—	KB. çerqe	∠ žerge	cerge, çerqe	—	çerge, çerke, çergi, cerge
—	KB. äp	∠ eb	—	—	—
—	qalkañ	∠ Qalka	qalkañ	qalkañ	qalkañ
—	qarañgu, qarañku	∠ qarañgu, qarañgui	qarañu	qaranlık	qarañlık, qarañı, qarañu, qaranqu lüğ, karanu, qaran- dırıq, qaran- durıq
—	KB. qogur	∠ qobur / Kalm. xowr _o	—	—	? qoguz
—	KB. komı (DLT. qomı-, qomın-qomıt-)	∠ gom / Kalm. g. om	—	—	—
—	KB. köcek	∠ geziqe / Kalm. gidz . 'ge	—	—	? köcek, köçek
—	laçın / alçın	∠ naçın / Kalm. nats _o	laçın	laçın	laçın
—	KB. möndür	∠ möndür / Kalm. münd _o	—	—	—
—	KB. nağacı	∠ naga-ça / Kalm. nağatsa	—	—	—
—	oyma	∠ ojima-sun √*poima	—	—	—
ögür	ögür	∠ ügür / Kalm. ūr	ögür	—	ögür ol-
—	örkü / örki	∠ OM. hörgü, M. örgü, er- gü / Kalm. örgü	örgüç, örküç, örküç	hörgüç	hörküç, hörkuç
—	talğaq ? (Uyg. tolğaq)	∠ dolgi	? talğalık, talğa it-	—	? talqa
—	torum	∠ torum ∠ *torui- / Kalm. torm _o	torum	dorum, torum	torum
—	KB. tos	∠ tosu-, tos- > Manç. toso-	—	—	? tosar-
—	KB. yılğa	∠ zil-ga / Kalm. dzilga	—	—	—
—	KB. yökse / yükse	∠ ögse ∠ *ög / Kalm. öks ^o Xe	—	—	—

Bu hatırlatmadan sonra, *Eski Türkçe* (Orhun Türkçesi) ile *Moğolcadaki* eklere bakalım: Aşağıdaki örneklerden de görüleceği üzere, 18 ek her iki dilde de ortaktır. Bu ortaklığın izleri Uygur devresinde daha da çoğalmaktadır.

Eski Türkçe	Moğolca
1) +çı, +çi: yapanı bildirir aŋçı "avcı" yadçı "büyücü"	aynı
2) +kun, +kün; +gun, +gün: Çokluk (?) soyut isim yapar. alğuğun "hepsi" kamağun / kamağ+gun "hepsi"	krş. adağun "at"
3) +l ^o ğ, +l ^o g: Bir şeyle teçiz edilmiş olmayı bildirir ilig / il+lig "hükümdar" tınlğ "canlı" kullğ "esir sahibi"	+lik: Bir şeyle teçiz edilmiş olan şey
+l ^o k, +l ^o k: Soyut isimler ve sıfat yapar. ağı+lık "ambar, hazine" adğır+lık "hara" yimiş+lik "bahçe" suw+luk "su kaybı"	aynı
4) +t: Çokluk eki tigit "prensler" / teklik: tigin/ süt "süt" tarğat "bir unvan" / teklik: tarkan/ oğlt "oğullar" / teklik: oğul /	aynı krş. sün
5) +d-, +ad-, +äd-: Bir şey olmak veya yapmak. kut+ad- "mutlu olmak" ul+ğa-d- "büyümek" yağı+d- "düşman olmak" kök+ed- "göğe yükselmek"	Fiilin sonucu.
6) +kır-, +kir-, +gır-: Ses çıkarmak manasını verir. ay+kır- "haykırmak" yağ+kır- "yankılanmak" ala+kır- "bağırarak"	aynı
7) +ta-, +te- +da-, +de-: Taban ismini vasıta haline getirir ün+te- "çağırarak, seslenmek" is+te- / iz "iz"+te- "aramak, istemek" al+ta- / ai "hile"+ta- "aldatmak"	aynı
8) - ^o ğ, - ^o g: Yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şey, aktif. tap-ıg "hürmet, hizmet" öt-üg "ibadet, rica" bil-ig "bilgi"	aynı

- 9) -ğak, -gek; -ğuk, -gük: Daima yapan. -ğa-ğ
 -kağ, -kek
 iç-kek "vampir"
 yul-ğak "aydınlık, ışık" ∠ yul-a "meşale"
 kaz-ğuk "kazık"
 tir-gük "direk ∠ *tire-gük"
 ar-kağ "mekik ipliği" ∠ ar- "dolaşmak"
- 10) -ğu, -gü (nadiren: -ku, -kü): Fâil ismi; soyut isimler, -hu
 âlet ismi vb.; sık sık da sıfat yapar.
- 11) -öl: İsim yapar. Eski Moğolca aynı şekildedir:
 inal "bakan gibi yüksek bir mevki unvanı" HY. oci-l "verme, vergi"
 ∠ inan-
 kısıl "boğaz, vadi" ∠ kıs-
 tükel "bütün, hep" ∠ tüke-
- 12) -mağ, -mek: Soyut ve diğer isimler yapar.
 uq-mağ "akıl, görüş, fikir"
 tutmak "zap"
 ölmek "ölüm"
- 13) +ka, +ke (nadiren: +a, +e; ünlülerden sonra: +ya, +ye): HY'deki esmi Moğolca: +a, +e, +ya,
 Yaklaşma hâli eki. ye+.
- 14) +ög, +og: Yükleme hâli eki. Ordos Moğ.: +ög (Mostaert, s. XXIV-
 XXIX)
 HY'deki eski Moğ.: +i, +yi
- 15) -zum, -züm; kitabelerde: -çun, -çün: Eski Moğ. HY. ok-su "vereyim"
 Üçüncü teklik şahıs dilek eki.
- 16) +tı, +ti, +dı, +di: Türkçede nâdir kullanılan, ortak Altayca ek: *katıg+di sakı-* "iyice düşünmek";
 Gabain'e göre (Alt. Gr., s. III): +tı, belki, artık tabanları kullanılmayan belirli yer be-
 lirleyicilerinde de bulunur: *ögdürti* "doğuda"; +dur'un eski Moğolca yaklaşma / bulun-
 ma hâli eki +dur, +tur ile ilişkisi olsa gerekir, = *kün+düz* "gündüz" deki Türkçe
 +duz.
- 17) +ka: Moğolcada olduğu gibi, edilgende işi yapana gelir, yaklaşma hâli ekidir: *kün+ke köy*. (Suv.
 603, 10) "güneşten yanmak"
- 18) +hğın, +ligin, +luğun, +lügün; +luğa, +lüge ∠ eski Moğ. +lu'a,
 +hğı, +hğu (çok nâdir): Topluluk yapar. +lü'e "bütün, hep ayrıca")
 Bu eklerin dışında, bazı sıfat, zamir ve isimlerde de benzerlikler görülür:
 b(e)n, m(e) "şahıs zamiri *bi "ben"
 bo "bu; işaret zamiri" *mu (krş. eski Moğ. HY *mun* "o",
 çokluk *mut*)
 nän "olumsuzluğun kuvvetlendirilmesi" "çok, pek"
- Sayı sıfatları:
- tört dörben
 biñ min, miñan
 tümen tümen

Girişte de belirttiğimiz gibi, Orhun Türkçesinin kelime hazinesinden elimizde kalan malzeme az olduğu için, mukayese yapılan malzeme de o derecede az görülmektedir. Aşağıda verilen kelimeler, Orhun Türkçesi ile Moğolca bakımından, yetersiz de olsa, mukayese için geçerlidir:

Eski Türkçe	Moğolca
altun	altun
balık "şehir"	balasağun (çokluk: balğat)
bay "zengin"	bay "zengin, güçlü"
"beñgü ebedi"	müנגge
biñ	ming, minggan
biti- "yazmak"	biçi-
bol- "olmak"	bol-
bor "kar fırtınası, boran, fırtına"	∠ borun-a(n) "Rain" (Les. 121a)
boz "boz"	bor, boru "Grey, brown, dark" (Les. 121b)
buluñ "köşe, bucak, taraf"	∠ bulug ∠ *-buñul/ Kalm. buln
er "erkek"	ere
eren "adamlar, erler"	eres "cilasun, cesur, yiğit"
erklig "kudretli"	erke "güç, kuvvet" / erkelig (KWb. 125)
idi "sahip"	ecen "Lord, master, ruler, owner" (Les. 336b)
kağan	kağan
kedimlig "giyimli, kuşamlı"	kecim "Caparison, saddle cloth" (Les. 462a)
koñ "koyun"	konin (KWB, 194)
kök "mavi; gök"	köke (KWb. 236)
küç "güç, kuvvet"	küçü(n)
men "ben"	MGT. minu "benim"
sub "su"	MGT. usun
ordu "kağan'ın karargâhı"	MGT. ordu
ot "ateş"	Otçıgin ∠ ot+çıgin
taluy "deniz"	dalai (Bob. III, 457)
tarkan "yüksek bir unvan" / Çokluk: tarkat	MGT. tarkan/ tarkat
tatar "Tatar kavim adı":	tatar
otuz tatar (KT D4, 14; BK D5)	
tokuz tatar (BK D34)	
temir	temir
tengri	tengri/ tenggeri
tört	dörben
tegin "prens" / tigin	tigin
törü	MGT. töre; törü (nom-un törü=dini idare)
tümen "10.000"	tümen
uluş	> ulus/ > Tü. ulus/
yadag "yaya, piyade"	krş. yada-
yarhka- "Tanrı buyurmak"	krş. carlıg

Uzun yıllardır hem Türk Dili, hem Moğolca ve Altayistik konularında yaptığımız çalışmalar* ile Ahmet Caferoğlu ve Osman Nedim Tuna'nın çalışmaları neticesinde Türkçe ile Moğolcanın birbirlerine yakınlığı ve tesiri ortaya konulmuştur. Bu araştırmamızda da görüldüğü gibi, Türkçenin ilk yazılı belgelerinde de bu yakınlık açıklık kazanmaktadır. Mukayeseli Altayistik çalışmalarında bu konunun gözden uzak tutulmaması gerektiğini unutmamak yerinde olur.

*1 "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müsterek Kelimeler Üzerine Notlar", *Türkoloji Dergisi*, VI/1 (1974), s. 235-259.

2 "Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme", *Türkoloji Dergisi*, V/1 (1973), s. 93-105.

3 "Anadolu'da Moğolca Yer Adları ve Rumeli'deki İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, II/11 (1981), s. 126-131.

4 "Divânu Lûgati't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXXIII/1-2 (1985), s. 281-296.

5 "Die Mongolische Lehnwörter in den Anatolischen Mundarten", 31. *Tagung der Permanent International Altaistic Conference*, Juni 13-19, 1988-Weimar/DDR.